

J. DEWEY IR A. MACEINA APIE GEOGRAFIJOS UGDOMĄJĄ REIKŠMĘ

Zigmas Kairaitis, Lietuvos edukologijos universitetas

SANTRAUKA

Taip jau sutapo, kad XX a. pirmojoje pusėje JAV ir Lietuva turėjo iškilius filosofus, kurių dalis darbų buvo skirti švietimo filosofijai ir pedagogikai. Tai Johanas Dewey (1859–1952) ir Antanas Maceina (1908–1987). Remiantis jų darbais buvo kuriamos JAV ir Lietuvos švietimo sistemos. Grįsdami mokyklos ugdymo tikslus, J. Dewey ir A. Maceina ypatingą dėmesį skyrė geografijos ir istorijos dalykams mokyti. J. Dewey geografiją ir geografines sąlygas interpretavo kaip visuomeninių procesų prielaidą, foną ir net kaip jų sudėtinę dalį. Geografijos ugdomąją reikšmę siejo su gamtos faktų ir socialinių įvykių sąsajų atskleidimu. A. Maceina yra parašęs darbą „Tautinės geografijos mokymas“, kurį šiandien galėtume vertinti kaip prieškarinės geografijos mokymo koncepciją. Mokslininkai ypatingą dėmesį skyrė geografijos visumos klausimui, kurį siejo su kraštovaizdžio ir antropogeografijos mokymu.

Straipsnyje kaip tik ir yra apžvelgiami J. Dewey bei A. Maceinos požiūriai į geografijos mokymo ugdomąją reikšmę, ieškoma šių filosofų minčių paralelių.

Reikšminiai žodžiai: J. Dewey, A. Maceina, geografijos mokymas, pilietinis ugdymas, patriotinis ugdymas.

ĮVADAS

Praeito amžiaus pirmojoje pusėje daugelis pasaulio valstybių kūrė arba, pralinkus Pirmajam pasauliniam karui, pertvarkė savo švietimo sistemas. Šis darbas visuomet buvo grindžiamas tam tikromis filosofinėmis, sociokultūrinėmis idėjomis. Kuriant prieškarinio Lietuvos švietimo sistemą remtasi mūsų iškilių filosofų Stasio Šalkauskio (1886–1941) ir Antano Maceinos (1908–1987) darbais. Atitinkamai JAV mokyklų darbui turėjo įtakos Johano Dewey (1859–1952) filosofinės idėjos. J. Dewey – pasaulinio masto filosofas, pragmatizmo tęsėjas ir savitos jo atmainos instrumentalizmo kūrėjas (Diujis, 1980, 187–207) bei ugdančio patyrimo šalinininkas (Kairė, 2013, 34–46). Tiek A. Maceina, tiek J. Diuji bendrajam ugdymui svarbią reikšmę skyrė geografijos ir istorijos dalykams. Taigi formuluojama **tyrimo problema** – kokiomis idėjomis grindžiama geografijos

ugdomoji reikšmė J. Dewey ir A. Maceinos darbuose ir kokie bendri ugdymo turinio klausimai sieja šiuos iškilus mokslininkus?

Tyrimo objektas – J. Dewey ir A. Maceinos idėjos apie geografijos ugdomąją reikšmę.

Tyrimo tikslas – apžvelgti J. Dewey ir A. Maceinos keliamas geografijos kaip dalyko ugdymo idėjas, išryškinti bendrus šių mokslininkų požiūrius į geografijos ugdymo turinį.

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė, lyginimas, generalizacija, grafiniai apibendrinimai.

PILIETINIO, TAUTINIO IR PATRIOTINIO UGDYMO GEOGRAFINĖS PRIELAIDOS

Dalyko (disciplinos) ugdymo turinys paremtas trimis svarbiausiais komponentais – *žiniomis, gebėjimais ir vertybėmis*. Istoriniuose mokyklos gyvenimo, reformų kontekstuose ši esminė ugdymo turinio formulė įgauna skirtingas išraiškas arba išryškinama tai viena, tai kita jos viršūnė. Šiuo metu įvardyta ugdymo turinio triada vadinama kaip *ugdamosios kompetencijos* (1 pav.). Tačiau žinios, gebėjimai, ugdomos vertybės ir toliau išlieka esminėmis ugdymo turinio konstravimo prielaidomis. Kad dalykas (disciplina) taptų ugdymo turinio kūrimo šaltiniu, jo žinių, gebėjimų sistema turi remtis tam tikromis bendražmogiškėmis, humanistinėmis ir bendramokslinėmis vertybėmis. Tik tokiu atveju dalykas gali „dalyvauti“ konstruojant mokyklos ugdymo turinį. Valstybės savo mokyklos kūrybą pradeda nuo *pilietiško, tautiško, patriotiško* ugdymo apibrėžčių. Su šiomis vertybėmis siejama mokyklos, kaip valstybės institucijos, pagrindinė misija. Prieškario Lietuvoje ypač buvo akcentuojamos tautiško ir patriotiško vertybės (S. Šalkauskis, A. Maceina). Atsikūrusi Lietuva pradėjo nuo tautinės mokyklos idėjos (M. Lukšienė), vėliau peraugo į pilietiško pagrindų ugdymą. Kiekvienu atveju tai susiję su šalies geopolitine ir geokultūrine situacija. Šiuo metu kartais reiškiasi patriotinio, net nacionalistinio mąstymo gaivalai. Vieną išraišką jie įgauna Rytuose (sakykime, Rusijoje), kitą – Vakaruose (Prancūzijoje arba Didžiojoje Britanijoje). Šio straipsnio tikslas nėra interpretuoti šias sąvokas, tačiau visos jos tarpusavyje susijusios ir persikerta (2 pav.).

Kartais šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai, ypač pilietinis ir tautinis ugdymas. I. Zaleskienė ir L. Jašinauskas savo mokslo studijoje „Vadovėlio ugdomoji galia: tautiško ir pilietiško tyrimas“ pateikia skambią A. Šliogerio

citatą: „Patriotizmas yra pilietiškumo šaknys. Tačiau pilietiškumą galima palyginti su visu medžiu: tai kamienas, šakos, lapai ir žiedai“ (2013, 14). Toliau minėtos studijos autoriai savo tyrime šią citatą interpretuoja kaip „tautiškumas yra pilietiškumo šaknys“ (ten pat, p. 99). Tačiau apibrėžiant šias vertybes dažnai trūksta trečio mato – vietos ir erdvės išraiškos. Tai rodo ir atlikti pilietiškumo raiškos tyrimai geografijos vadovėliuose (Birgelytė, Stanaitis, Gerulaitis, 2011). S. Šalkauskis iš trijų aprašytų patriotizmo atvejų kaip tikrąjį savo esmę išskiria pastarąjį, kaip savo *krašto, valstybės ir tautos* meilę (1991, 125). R. Brague, nagrinėdamas žmogaus visatos patyrimo istoriją, pabrėžia, jog „pasakyti, kas yra žmogus, – vadinasi, susieti jį su erdvine, dinamine bei aksiologine tvarka. <...> jau *vietos* [išskirta straipsnio autoriaus – Z. K.] pakanka jam suteikti tam tikrą vertę“ (2005, 111). Nerija Putinaitė, tyrinėdama lietuviškosios tapatybės klausimus europietiško kontekste, kaip metodologinę priegią išskiria etninės Lietuvos teritorijos principą. Teritorijos, kurioje gyvena ne vien tik lietuviai, bet joje vyksta bendri, tik jai būdingi civilizaciniai procesai. Pagaliau, ir A. Šliogeris visą savo filosofiją įvietina (vadindamas *filotopija*) tik taip matydamas jos prasmę.

Taigi turėtų būti aiškiau, kodėl J. Dewey ir A. Maceina palyginti tiek daug dėmesio skiria geografijai (ir istorijai) pagrįsdami savo švietimo idėjas. Ugdymas be apibrėžtos vietos ir laiko tai yra tas pat, kas skaityti dainos tekstą be natų.

J. DEWEY: UGDYMAS – HUMANITARINĖ DALYKO PUSĖ

J. Dewey formuluoja teiginį, kad fiziškai žmogaus veikla pakito nedaug, tačiau jos *reikšmė* ir *prasmė* – beribė (2013, 132). Jis ypatingą dėmesį skyrė veiklai. O šios veiklos prasmė ir reikšmė apibūdinama sąsajomis su aplinka, kurioje ta veikla vyksta, bei *vaizduotės* galimybėmis suvokti tas sąsajas (ten pat). Kaip žinia, J. Dewey buvo *patirtinio suvokimo* šalininkas. Patyrimą suprato gana plačiai – kaip mąstymo patyrimą, grynai praktinio pobūdžio patyrimą. Meną, beje, taip pat traktavo kaip vieną iš patyrimo kokybių (Diujis, 1980, 187). Patyrimą suvokė ne kaip mechaninio veiksmo atlikimą ar mokėjimą, bet kaip gebėjimą išvelgti arba atskleisti juose prasmę. Pagrindinę ugdymo užduotį J. Dewey mato kaip sąlygą, leidžiančią išvelgti kuo daugiau nagrinėjamų reiškinių ir objektų sąsajų bei jų kūrimą. Patyrimas kuria prasmes ir reikšmes. „Mokytis geografijos“ – tai plėsti kasdienio gyvenimo erdvinius ryšius, „mokytis istorijos“ – tai stiprinti gebėjimą suprasti žmonių tarpusavio santykius“ (Dewey, 2013, 135). Pažymėtina, kad J. Dewey geografijos netraktavo kaip gamtos

mokslo. Priešingai, gamtos mokslai buvo įrąskti į geografijos kursą, kad gamtos objektai (pateikia gėlės apibūdinimo pavyzdį) nebūtų atsietai ir padrikai nagrinėjami nuo natūralios aplinkos. *Gamta* ir Žemė turi tą pačią prasmę (ten pat, 137). „Geografijos ir istorijos dalykų medžiaga sudaro foną ir sukuria intelektualinę perspektyvą įvairiems reiškiniams <...>, o prasmę žinioms suteikia gebėjimas susieti jas tam tikrais laiko ir erdvės ryšiais“ (ten pat, 135). Įdomu pastebėti, kad jau vien „geografijos“ (ir „istorijos“) terminas jau nulemia, kaip teigia J. Dewey, tradicinį mokymo turinį. Bandytas šiems dalykams kelti aukštesnius ugdymo tikslus jau atrodo kaip tuščios arba mūsų išgalvotos fantazijos (ten pat, 136). Ar ne su panašiais dalykais ir šiandien susiduria geografijos mokytojai ir ugdymo turinio kūrėjai?

J. Dewey nurodo, kad „geografijoje labiau pabrėžiamas fizinis aspektas, istorijoje – visuomeninis, tačiau abu mokslai yra vienos visumos – žmonių bendrabūvio – dalys“ (ten pat). Geografinės sąlygos, gamta yra sudedamoji visuomeninių įvykių dalis ir aplinka. Kai nepaisoma šių geografijos ir istorijos sąsajų „istorija paskęsta datose, prie kurių belieka prikabinti inventorinį įvykių sąrašą su prirašyta pastaba „svarbu“ <...>, o geografija tampa pavienių fragmentų kratinium, ji atrodo tarsi koks sendaikčių maišas“ (ten pat). Dalykai, kurie tik bukinai vaizduotė. *Gimtojo krašto* geografija taip pat nėra savatikslis dalykas. Būtina išvelgti jos sąsajas su pasauliu, suteikti prasmę dalykams, kurie atrodo paprasti ir nuobodūs (ten pat, 136–137).

Apibendrintai J. Dewey geografinio ugdymo idėjas galima pavaizduoti koordinacinių matrica (3 pav.).

Taigi ugdomąją geografijos reikšmę J. Dewey sieja su gamtos faktų ir socialinių įvykių sąsajomis. Klasikinės geografijos mokymą jis interpretuoja per triados vidinius ryšius: Žemę kaip *žmogaus namus, gyvenamąją vietą* ir... lakią *vaizduotę*. J. Dewey daro išvadą, kad derinat įvairius geografijos aspektus neleidžiama jai verstis atskiriomis žinių sritimis. O ugdymo svorio centras – humanitarinė dalyko (disciplinos) pusė, kai mokymo medžiagoje daugiausia dėmesio skiriama žmogaus veiksmų ir santykių reikšmei (ten pat, 137). Tik žmogaus santykių išraiška ugdymo turinyje ir procese gimdo prasmingą ir reikšmingą edukacinę aplinką.

A MACEINA: PATRIOTIZMAS GEOGRAFIJOJE – GIMTOSIOS ŽEMĖS MEILĖ

Supažindinti su gimtąja žeme, kaip teigia A. Maceina, ir yra pašaukta tautinė geografija (2002, 547). Tačiau reikia plačiau apžvelgti A. Maceinos tekstą „Tautinės geografijos mokymas“ (2002). Šiandien šį darbą galima vertinti kaip to meto geografijos mokymo koncepciją. Ją galima statyti į vieną gretą su šešiomis publikuotomis atkurtos Lietuvos tautinės mokyklos geografijos koncepcijomis (Kairaitis, 1999). Gaila, kad nė vienoje jų nėra paminėtas šis A. Maceinos tekstas. Nenagrinėtas jis ir kituose geografijos didaktikai ir edukacijai skirtuose straipsniuose.

A. Maceina bando apibrėžti tautinės geografijos ugdymo turinio formavimo prielaidas, sudėti ir ugdymo kryptį. Kaip ir J. Dewey, tai jis daro geografiją lygindamas su istorija. Istorija įvardijama kaip *tautos mokslas*, o geografija – kaip *tėvynės mokslas*. Istorija parodo tautos praeitį, geografija – tėvynės dabartį (Maceina, 2002, 548). Reikšmingas, galima sakyti, iki šiol mažai suprantamas akcentas, kad tėvynės (šiandien sakytume – savo šalies, valstybės) geografija turi sudaryti visumą, vienį, skirtingai nuo kitų kraštų, su kuriais nesusiję „giminiškai“ ryšiais, geografijos. Šis savo krašto geografijos vienis pasiekiamas, kai jungiamasis mokomosios medžiagos pradas yra *kraštovaizdis* arba *landšaftas* (ten pat, 548). Kaip čia neprisiminsi Lietuvos geografijos ugdymo turinio nūdieną, kai faktiškai atsisakyta *kraštovaizdžio*, *landšafto*, *žemėvaizdžio* koncepcijų kaip per sudėtingų mokiniams mokytis.

Kitas A. Maceinos keliamas uždavinys geografijos mokymui – „*paversi ją antropogeografija*“ (ten pat, 549). A. Maceinos, kaip ir J. Dewey, požiūriu, geografijos ugdymo turinyje pirmiausia turi dalyvauti žmogus ir jo santykiai su aplinka, anot A. Maceinos, – žmogaus dvasia. Atitinkamai ir kraštovaizdis apibrėžiamas kaip gamtos ir žmogaus sąveikos junginys (ten pat). Kad geografija galėtų atlikti šią ugdomąją funkciją, atskiri tikslai keliami ir *geografijos mokytojui*. Jis turi, kaip nurodo A. Maceina, domėtis kultūros filosofija, gamtos ir kultūros santykiais.

Atskira dalis įvardytoje tautinės geografijos mokymo koncepcijoje skirta ekskursijoms ir kelionėms, per kurias atsikleidžia tikrasis tėvynės pažinimas ir meilė. „Kelionės ir ekskursijos turi du uždavinius: supažindinti su lankomais daiktais ir pažadinti šitų lankomų daiktų meilę“ (ten pat, 550). A. Maceina nurodo du kelionių ir ekskursijų momentus: *didaktinį* ir *tautinį*. Didaktinį įvardija

kaip seniai žinomą pedagogikoje ir toliau jo neaiškina. Greičiausiai jį reikėtų suprasti kaip didaktinį principą: nuo artimo, žinomo, tolimo, nepažįstamo. O tautinį momentą labiausiai sieja su mokinių patriotiniu auklėjimu.

Taigi, kaip ir kalbant apie J. Dewey, galima sudaryti A. Maceinos geografinio ugdymo turinio ir kryptių ašių matricą (4 pav.).

Apibendrintai galima pasakyti, kad visa A. Maceinos pedagogikos filosofija, ypač tautinio auklėjimo dalis, rėmėsi geografinėmis prielaidomis: gyvenamąja aplinka, tautos, tėvynės, valstybės atsiradimo veiksniais. Kiekvienu istoriniu laikotarpiu geografinis švietimo kontekstas įgauna vis naują raišką. Šiandien privalu kalbėti apie globalizacijos procesus ir jų lokalinį pasireiškimą, o kartu turėtų būti toliau plėtojamos A. Maceinos geografinio ugdymo idėjos.

APIBENDRINIMAS

Susipažinus su J. Dewey ir A. Maceinos ugdymo idėjomis, kur svarbi reikšmė skiriama geografijos (ir istorijos) mokymui, galima teigti, kad jos visiškai atliepia to laikotarpio geografijos mokslo sampratą. Ryški yra geografinio determinizmo linija, geografiją bandoma „išlaisvinti“ iš sausų faktų mokymosi, geografijos žinioms siekiama suteikti pažintinę, prasminę, dvasinę, patriotinę reikšmę.

J. Dewey ir A. Maceina geografijos ugdomąją reikšmę sieja su gebėjimu atskleisti gamtos faktų (plačiąja prasme) sąsają su socialiniais reiškiniais, žmogaus santykiu su gamtine aplinka, geografinėmis sąlygomis, kultūra. A. Maceina šį uždavinį priskiria *antropogeografijai* mokyti ir *kraštovaizdžiui, landšaftui, žemėvaizdžiams* pažinti. J. Dewey daugiausia dėmesio kreipia į geografinio ugdymo *prasmų* ir *reikšmių* išgavimą per tiesioginį aplinkos pažinimą ir vaizduotę. Abu filosofai geografiją tampriais giminiškais ryšiais sieja su istorija, kaip dalyku, atsakingu už moksleivių bendrakultūrį (bendrabūvio) ir pilietinį bei patriotinį ugdymą.

Ypatingą uždavinį mokslininkai skiria mokyti *gimtojo krašto*, kurio nelaiiko savatiksliau dalyku. Gimtinės pažinimas turi būti sisteminis (sudaryti vienį) ir turėti idėjinį pagrindą. Tai jį skiria nuo kitų kraštų geografijos mokymo. Šios idėjos yra aktualios ir šiandien, kai Lietuvos geografijos ugdymo turinį išskaidėme į įvairias mokyklos pakopas.

LITERATŪRA

1. Diujis, Dž. (1980). Patyrimo suvokimas. Iš *Grožio kontūrai: Iš XX a. užsienio estetikos* (p. 187–207). Vilnius: Mintis.
2. Birgelytė, A., Stanaitis, S., Gerulaitis, Š. (2011). Pilietinių vertybių raiška geografijos vadovėliuose. *Tiltai*, 1, 159–174.
3. Brague, R. (2005). *Pasaulio išmintis. Žmogaus visatos patyrimo istorija*. Vilnius: Aidai.
4. Dewey, J. (2013). *Demokratija ir ugdymas. Įvadas į ugdymo filosofiją*. Klaipėda: Baltic printing house.
5. Kairaitis, Z. (1999). Geografinio švietimo kaita: dėsningumai ir (ar) sprendimai (?). *Geografijos metraštis*, 32, 5–15.
6. Kairė, S. (2013). Ugdantis patyrimas J. Dewey filosofijoje. *Acta pedagogica Vilnensia*, 30, 34–46.
7. Maceina, A. (2002). Tautinės geografijos mokymas. *Raštai*. T. 8 (p. 547–550). Vilnius: Mintis.
8. Putinaitė, N. (2014). *Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai.
9. Šalkauskis, S. (1991). *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.
10. Zaleskienė, I. (2013). *Vadovėlio ugdomoji galia: tautiškumo ir pilietiškumo tyrimas: mokslo studija*. Vilnius: Justitia.

J. DEWEY AND A. MACEINA ABOUT THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF GEOGRAPHY

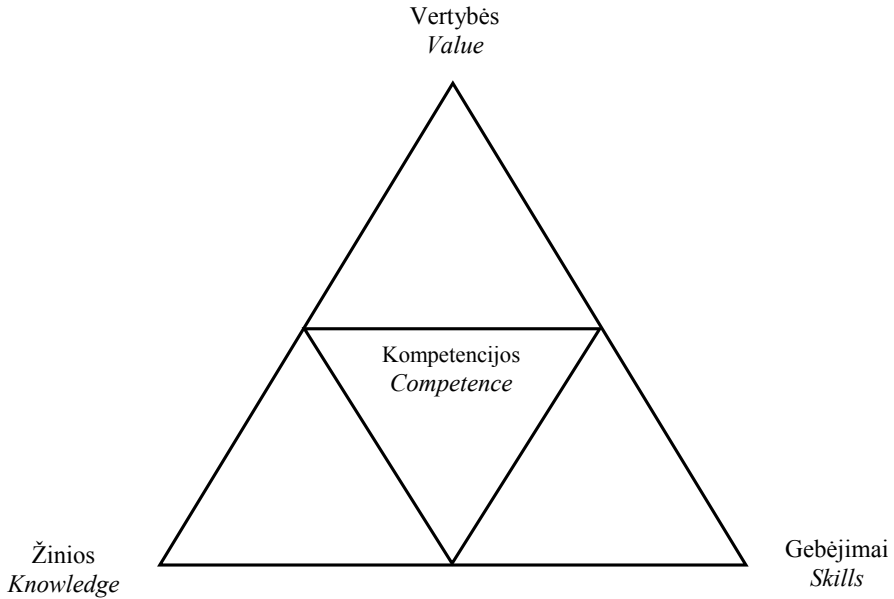
Zigmas Kairaitis

Summary

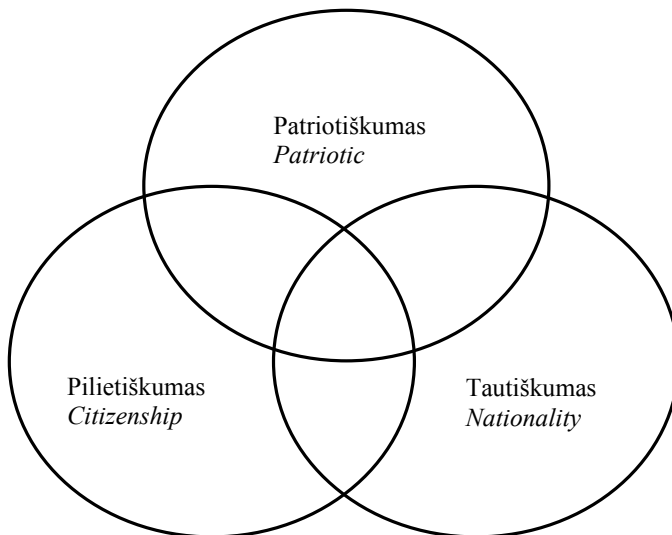
By a mere coincidence, both in the USA and Lithuania, the first half of the 20th c. was marked by the works of prominent philosophers, and a portion of these works were devoted to education philosophy and pedagogy. The philosophers under discussion are Johan Dewey (1859–1952) and Antanas Maceina (1908–1987). Referring to their papers, education systems of the USA and Lithuania were developed. Through reasoning the objectives of school education, a particular focus was made by J. Dewey and A. Maceina on teaching of geography and history. Geography and geographical conditions were interpreted by J. Dewey as a premise for public processes, background and even component thereof. Educational significance of geography was related to display of interfaces between nature facts and social events. A. Maceina worked out the paper National Geographic Education that today could be considered a conception of prewar geography education. Particularly for geography, the task of the unity related to teaching of landscape and anthropogeography was applied.

This is the article that discusses the attitudes of J. Dewey and A. Maceina towards the educational significance of geography teaching and searches for parallels between thoughts of the philosophers.

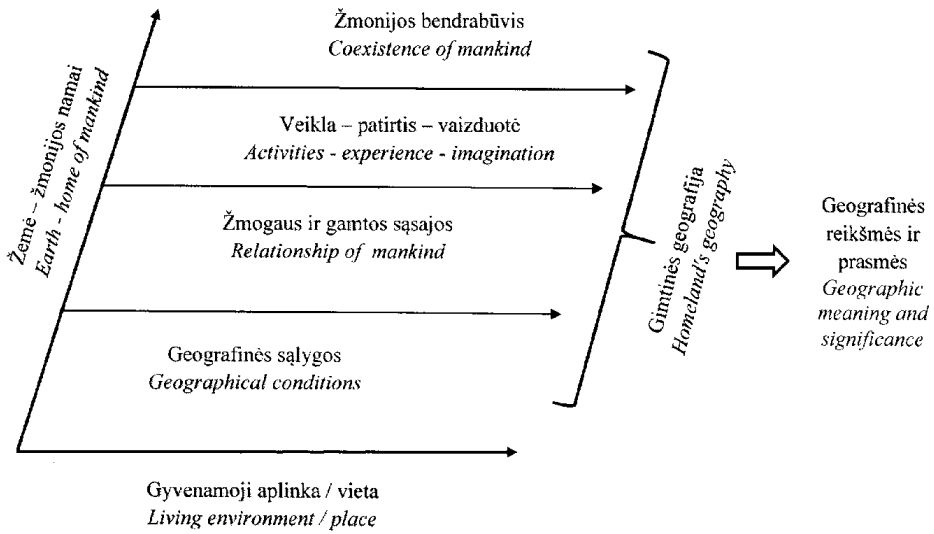
Keywords: J. Dewey, A. Maceina, geography education, civic education, patriotic educative

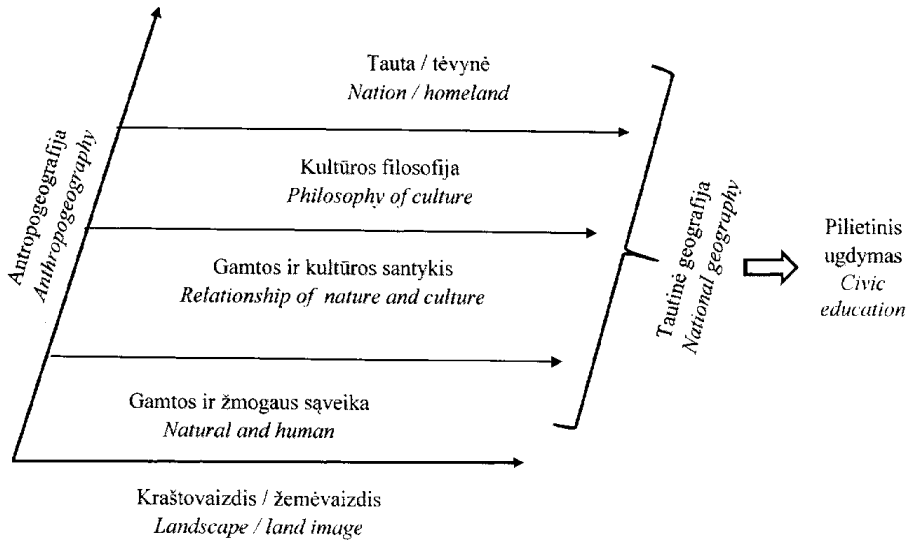
1 pav. Ugdymo turinio komponentai /
Fig. 1. Subject matter components

2 pav. Pilietiškumo, tautiškumo ir patriotiškumo santykis /
Fig. 2. Relationship between concepts citizenship, national identity and patriotism

3 pav. J. Dewey geografinio ugdymo prielaidų ir krypčių matrica /
 Fig. 3. J. Dewey's educational preconditions and geographic trends matrix

4 pav. Maceinos geografinio ugdymo prielaidų ir krypčių matrica /
 Fig. 4. A. Maceina's educational preconditions and geographic trends matrix